

з н а м е н и т і у к р а ї н ц і

Т. Панасенко

ІВАН
КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

Харків
«Фоліо»
2010

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Тарас Шевченко

Як день горить, як вітер хилить віти,
Як те, що є на світі даль і час,
Між нас тобі, поете, жити,
Як і між тих, що прийдуть після нас.

Володимир Сосюра

Вірш «На вічну пам'ять Котляревському» молодий Тарас Шевченко написав у 1838 році, вражений звісткою про смерть Івана Петровича Котляревського. Тарас Григорович пророкував письменникові невмирущу славу і, звичайно, не помилявся, бо не можна забути людину, що зробила переворот у літературі, переступивши через усі умовності й забобони, щоб розповісти про свою Батьківщину. Не можна забути людину, яка першою почала використовувати в літературі живу мову свого народу, стала зачинателем нової української літератури. Видатний прозаїк ХХ століття Олесь Гончар зазначав: «Іван Петрович Котляревський належить до тих довгожителів планети, які разом із витворами свого духу впевнено переступають через грані сторіч, далеко йдуть за межі їм відміряного часу».

Творча спадщина Івана Петровича Котляревського — це поема «Енеїда», п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарів-

ник», послання-ода «Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну», переклад російською мовою уривків з праці Дюкела «Євангельські роздуми, розподілені на всі дні року...», переспів російською мовою вірша давньогрецької поетеси Саффо «Ода Саффо». Як бачимо, творчий доробок письменника порівняно невеликий за обсягом. Але навіть завжди стримана Олена Пчілка зазначала: «Твори ті сяють, бризкають яскравим водограєм чисто народної мови...»

Поема «Енеїда», над якою Котляревський працював майже три десятиліття, стала епохальним за своєю громадською й художньою значущістю явищем у духовному житті українського народу, визначила змістовий напрям і форму всього нашого красного письменства. Чи є такі українці, які не знають славнозвісні рядки: «Еней був парубок моторний // І хлопець хоть куди козак...»

Життя і творчість Івана Петровича Котляревського припали на час, коли, здавалося, самі підмурки національної ідеї відбували одне з найсерйозніших випробувань на право існування. Невблаганна дійсність розбивала на друзки всі громадські й культурні сподівання українського народу. Могутній і тотальний імперський тиск мав на меті остаточно привести до знищення навіть можливих проявів національного духу. Поневіряннями, визиском, кров'ю вписано в літопис історії українського народу сторінки немилосердного XVIII сторіччя, яке, за справедливим визначенням Пантелеймона Куліша, виявилось віком «расхищення национальной собственности всеми благовидными и неблаговидными способами». То був час, коли на історичному роздоріжжі народ

міг утратити все: надії, традиції, культуру, майбутнє і, зрештою, себе. Стихійні протести щораз захлиналися під тиском безжальної сили й жорстокості... І раптом серед мертвої тиші залунав сміх — зневажливий, саркастичний, життєствердний сміх. Той сміх пробудив у душах людей не тільки почуття гідності, але й повернув віру в себе, у свою неповторність і значущість. Іван Франко, оцінюючи безприкладний літературний подвиг Котляревського, порівнював творчість письменника з пробудженням високогірного орла, який, злетівши з вершини, відвалив снігову брилу, що, покотившись кам'яним схилом, викликала могутню лавину, яка залунала «дужче грому».

Біографія Івана Петровича Котляревського не багата на події: до сьогоднішнього дня в історії його життя залишилися запитання без відповідей, а про особисте життя відомо лиш натяки й здогади. Тому подальша оповідь буде насичена припущеннями, версіями, легендами, а може, й вигадками перших біографів про життя засновника нової української літератури.

РІДНА ПОЛТАВА

Невелике губернське місто Полтава наприкінці XVIII ст. майже нічим не відрізнялося від навколишніх великих степових сіл. Хоч історія його налічувала вже кількасот років (перші літописні згадки про поселення Лтаву датовано 1174 роком, а пам'ятки матеріальної культури донесли до нашого часу залишки людських поселень VII—VI ст. до н. е.), проте Полтава довгий час залишалася невеликим селищем. Це й не дивно, адже вона була доценту знищена за монгольської навали у XIII ст., а пізніше не раз зазнавала спустошливих набігів інших кочівників. З 1648 року Полтава стає полковим містом. Мужньо боролися мешканці міста проти польської шляхти, під Полтавою були розгромлені шведські сили Карла XII... Після ліквідації полкового адміністративного поділу України Полтава з 1784 року стає повітовим центром Катеринославського намісництва, а трохи згодом, з 1797 року, — новоорганізованої Малоросійської губернії. Лише з 1802 року, коли було утворено Полтавську губернію, місто почало зростати, впорядковуватися й набувати обличчя культурного центру.

Було в місті близько тисячі дворів — будинки поспіль дерев'яні, кам'яних усього два-три. Біленькі хати, криті соломою, з призьбами й ганками, ховалися в зелені вишневих садків; з-за дерев виглядали, ваблячи зір, тільки передні стіни, на яких веселими візерунками вигравали навпроти сонця дерев'яні, різьблені одвірки та коники, красувалися розмальовані віконниці. Біля в'їздів у місто стояли численні вітряки, що розмірено помахували крилами. Задумливі верби хилилися над тихою мальовничою Ворсклою, просторі луки були оточені блакитними стінами лісів. Майже всі мешканці займалися хліборобством, мали навколо міста ниви та пасовиська, тримали худобу. Побут городян був старожитній, майже всі розмовляли українською мовою. Ще зі старих часів при церквах діяли школи, так що майже всі чоловіки були письменними. Єдиний міський середній навчальний заклад — духовна семінарія, відкрита в 1779 році й названа, як і єпархія, Катеринославською (з 1786 року), де навчалися діти всіх суспільних станів.

На одній з мальовничих околиць міста, на високому пагорбі, з якого видно було чарівну Ворсклу і зарічанську сторону, навколишні хутори й ліси, біля церкви Успіння Богоматері стояв старенький будинок з химерним високим дахом, з ганком на півтора східця, з невеличкими віконцями. Цей будинок придбав у 1751 році дід Івана Петровича Котляревського, дякон Успенської церкви Іоанн Котляревський, за «27 рублей 50 копеек ходячей российской монеты в вечное и потомственное владение». На сволиці однієї з трьох кімнат, за старовинним звичаєм, кирилицею було вирізано: «Создася дом сей во имя Отца и Сына и Святаго Духа. Аминь. Року 1705 месяца августа 1». З вікон будинку відкривався чудовий краєвид: поросле

ЗМІСТ

Рідна Полтава	6
Навчання	9
Робота	17
Служба	22
«Енеїда»	28
Холодний Петербург	36
Удома	38
Ополчення	42
Театральна діяльність	45
«Наталка Полтавка»	49
«Москаль-чарівник»	58
«Любов до істини»	61
Товариства	68
Коло інтересів	73
Ще одна посада	77
Яким він був... ..	80
Смерть і вічна пам'ять	85